

เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ

๑. ความเบื้องต้น

บทความเรื่องนี้ ข้าพเจ้ามุ่งหมายให้เป็นรูปจำลอง (model) ที่จะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างโครงสร้างของสังคมกับสถาบันทางการปกครองของบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย ก่อนสมัยที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ มีผลให้เกิดความผันแปรในเรื่องความมั่นคงภายในราชอาณาจักร การขัดแย้งแบ่งแยกภายใน และสัมพันธ์ภาพระหว่างแว่น

การปกครองอาณาเขตของบ้านเมืองแต่โบราณ เท่าที่พิจารณาศึกษาจากเอกสารเก่า ๆ เช่น ศิลาจารึก จดหมายเหตุต่างประเทศ และตำนานพงศาวดาร มีการจัดตั้งเป็นแว่น ภายในแว่นประกอบด้วย

- (๑) เมืองหลวง อันเป็นที่ประทับของพระราชาธิบดี
- (๒) เมืองลูกหลวง อันเป็นเมืองที่พระมหากษัตริย์โปรดให้เจ้านายที่เป็นพระราชโอรส พระราชนัดดา หรือพระญาติที่สนิทไว้วางพระทัยไปปกครองเป็นเจ้าเมือง
- (๓) เมืองเล็ก ๆ ซึ่งเป็นเมืองบริวาร ขึ้นอยู่กับเมืองหลวงและเมืองลูกหลวง
- (๔) เมืองขึ้นหรือเมืองประเทศราช

ถ้าพิจารณาจากขอบเขตในการปกครอง ความสัมพันธ์ในทางสังคม และวัฒนธรรมแล้ว เมืองในสามประเภทแรก นับเป็นองค์ประกอบของแว่นที่แท้จริง (kingdom proper) เมืองที่มีบทบาทในการปกครองของแว่นอย่างสำคัญ คือเมืองลูกหลวง ซึ่งในต้นข้าพเจ้าใคร่เรียกลักษณะการปกครองอาณาเขตของแว่นว่า การปกครองแบบเมืองลูกหลวง

เมืองลูกหลวงเป็นทั้งสถาบันในการปกครองและทางสังคม กฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๐๐๑ (หมอบรัดเล, จ.ศ. ๑๒๕๘ : ๙๒,๙๓) ได้กล่าวถึงเมืองลูกหลวง เมืองหลานหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๑๑ : ๑๐,๑๑) เป็นนักประวัติศาสตร์ท่านแรก ที่กล่าวถึงเมืองลูกหลวงในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กับการปกครองอาณาเขตของแว่นว่า

“...วิธีการปกครองอาณาเขต เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดูประหลาดที่วงอาณาเขต ซึ่งการบังคับบัญชาอยู่ในรัฐบาลราชธานี ปกครองเอง แคว้นกัหนา คือเอาเมืองสุโขทัยเป็น ราชธานีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับ แล้วมีเมืองลูกหลวงครองรักษาน้ำด่านอยู่ ๔ ด้าน คือเมือง ศรีสัชนาลัย ซึ่งเคยวนเรียกว่าเมืองสวรรคโลกอยู่ด้านเหนือ เมืองสองแคว ซึ่งเคยวนเรียกว่าเมือง พิษณุโลก อยู่ด้านตะวันออก เมืองสระหลวง ซึ่งเคยวนเรียกว่าเมืองพิจิตรอยู่ด้านใต้ กำแพงเพชร อยู่ด้านตะวันตก ระยะทางแต่เมืองหน้าด่านจนถึงราชธานีเพียงภายใน ๒ วันทุกด้าน”

การปกครองของกรุงศรีอยุธยา ก็เป็นเช่นเดียวกันกับของสุโขทัย มีเมืองลูกหลวงเป็นหน้า ด่านอยู่ ๔ ด้าน คือเมืองลพบุรีอยู่ด้านเหนือ เมืองนครนายกอยู่ด้านตะวันออก เมืองพระประแดง อยู่ด้านใต้ และเมืองสุพรรณบุรีอยู่ด้านตะวันตก (ibid. 13) พระอรรธาธิบายของสมเด็จพระ- ราชดำรงราชานุภาพจึงกล่าวไว้ เป็นเหตุให้เชื่อและอ้างอิงกันต่อมาว่า การปกครองไทยก่อนรัชกาล สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเมืองหลวงและเมืองลูกหลวงเป็นหน้าด่าน ๔ ด้าน

ในพื้นข้าพเจ้ามีความเห็นคล้ายตามสมเด็จพระราชดำรงราชานุภาพ เพียงแต่ “วงอาณา เขตซึ่งการบังคับบัญชาอยู่ในรัฐบาลราชธานีปกครองเองแคว้นกัหนา” แต่ไม่เห็นด้วยกับที่ทรง กล่าวไว้ มีเมืองลูกหลวงเป็นหน้าด่าน ๔ ด้าน และประกอบด้วยบรรดาเมืองที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะประการแรก บรรดาเมืองลูกหลวงของทั้งสองแคว้นที่เอ่ยขมนาน มีหลักฐานว่า เคยมีเจ้านาย มาปกครองเป็นเมืองลูกหลวง เพียงเมืองศรีสัชนาลัย เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุพรรณบุรี และเมืองลพบุรี นอกนั้นไม่มีปรากฏ^๑ ประการที่สอง ยังไม่เคยพบหลักฐานอันใดที่แสดงว่า การ ปกครองอาณาเขตของไทยโบราณ มีเมืองลูกหลวงเป็นหน้าด่าน ๔ ด้าน

คามหลักฐานที่มีอยู่ ข้าพเจ้าพบเพียงว่า เมืองลูกหลวงของแต่ละแคว้น ไม่มีกำหนดจำนวน แน่นนอน คงขึ้นอยู่กับ (๑) พระราชาธิบาย หรือพระราชนิยมในส่วนพระมหากษัตริย์ ที่จะส่ง เจ้านายผู้ใดไปครองเมือง แคว้นเล็กๆ บางแคว้นอาจมีจำนวนเมืองลูกหลวงมากก็ได้ (๒) อาณาเขต ของแคว้นกว้างใหญ่ เมืองหลวงปกครองไม่ทั่วถึง พระมหากษัตริย์ต้องทรงส่งเจ้านายไปปกครอง

๑. ในกฎหมายโบราณมีระบุว่า เมืองลูกหลวงได้แก่เมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมือง ลพบุรีและเมืองสิงห์บุรี ส่วนเมืองหลานหลวงได้แก่ เมืองอินทบุรี และเมืองพรหมบุรี (หมอบรัดเล จ.ศ. ๑๒๕๔ : ๕๓) ในที่นี้ข้าพเจ้าถือว่า เมืองลูกหลวงและเมืองหลานหลวงเป็นเมืองประเภทเดียวกัน คือเป็น เมืองที่เจ้านายมาปกครอง ต่างกันเพียงศักดิ์ชั้นเท่านั้น การพบชื่อเมืองลูกหลวง และการกำหนดให้ลูก- หลวงหลานหลวงครองเมืองดังกล่าวนี้ คงเป็นเรื่องก่อนการปฏิรูปการปกครอง หรือก่อนที่รูปการปกครอง อันกำหนดให้ขุนนางไปปกครองเมืองเอก โท และตรี จะให้ใกล้เคียง

หัวเมืองใหญ่ ๆ เป็นเมืองลูกหลวง ในลักษณะนี้ จำนวนเมืองลูกหลวงอาจมีมากได้ เมื่อวิเคราะห์ถึงสภาพแวดล้อมในทางภูมิศาสตร์และในทางสังคมกับการเมืองแล้ว ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เมืองใดที่จะเป็นเมืองลูกหลวงได้นั้น จะต้องเป็นเมืองใหญ่ มีปราการล้อมรอบ ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการป้องกันข้าศึกศัตรู การเศรษฐกิจและคมนาคมของท้องถิ่นประการหนึ่ง และมีอำนาจในการปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระอีกประการหนึ่ง

๒. สถานะของเมืองลูกหลวงในทางภูมิศาสตร์

ถ้าพิจารณาในด้านอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีต่อสภาพทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแล้ว ชุมชนใดที่จะยกขึ้นเป็นเมืองได้ จะต้องอยู่ในบริเวณที่มีที่ราบลุ่ม ทำการเพาะปลูกเลี้ยงประชากรได้เป็นจำนวนมาก อยู่ใกล้ทางคมนาคม ทางน้ำหรือไม่กี่ทางบก เมืองมี ๒ ประเภท คือเมืองที่ไม่มีคูน้ำและกำแพงเมือง และเมืองที่มีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบ ประเภทแรกเป็นเมืองเล็ก เกิดจากการยกฐานะของชุมชนที่เป็นศูนย์กลางแขวง หรืออำเภอ ขึ้นเป็นเมือง หรือไม่กี่เป็นเพียงเมืองชั่วคราว ในระหว่างรอการสร้างเมืองถาวร ขอบเขตของเมืองไม่กำหนดเด่นชัด ตำแหน่งที่ตั้งเมืองก็ไม่มีความแน่นอน มักขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่ตั้งของจวนเจ้าเมืองเป็นสำคัญ คราวใดที่มีการเปลี่ยนตัวเจ้าเมือง หรือเสด็จเจ้าเมืองต้องย้ายที่อยู่ใหม่ เมืองก็จะย้ายตามจวนเจ้าเมืองไปด้วย (ibid. 48, 49) ยกตัวอย่างเช่น เมืองนครชัยศรี เมืองนนทบุรี เมืองไชยา เมืองพัทลุง และเมืองนครนายกในสมัยอยุธยา ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเหล่านั้น มักเป็นพวกขุนนางหรือคหบดีในท้องถิ่นที่มีผู้นิยม และเคยกระทำความชอบขึ้นดำรงตำแหน่ง เช่น การแต่งตั้งเจ้าเมืองมโนรมย์ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (ibid. : 58-59) ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมืองประเภทมีคูน้ำและปราการล้อม มีความมั่นคงกว่าเมืองประเภทแรก เพราะกำหนดตำแหน่งที่ตั้งแน่นอน เป็นได้ทั้งเมืองขนาดเล็กและขนาดใหญ่ การมีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบนั้น ทำให้มีความเป็นเมืองสมบูรณ์ ทำหน้าที่เป็นแหล่งป้องกันข้าศึกศัตรูประจำท้องถิ่น ดังมีปรากฏในกฎหมายเก่ากรุงศรีอยุธยาว่า

“ถ้าพบข้าศึกศัตรูมาก เห็นเข้าเค็มเข้ามา ให้เร่งขับครัวเข้าเมือง หับประตูเมืองอยู่ ตัวพระเจ้าอยู่หัว” (หมอบรัดเล, จ.ศ. ๑๒๔๘ : ๒๔๘, ๒๔๙)

เมืองลูกหลวงและเมืองหลวงจัดอยู่ในเมืองประเภทนี้ คือ ต้องมีคูน้ำและปราการล้อมรอบแข็งแรง ความแตกต่างระหว่างเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวงในเรื่องสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

ดูเหมือนจะอยู่ที่ตำแหน่งในการเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและเศรษฐกิจ เท่าที่มีหลักฐานใน
ขณะนี้ บรรดาเมืองใหญ่ที่เคยมีศักดิ์เป็นเมืองหลวงของแคว้น เช่น เมืองนครชัยศรี (นครปฐม
โบราณ) เมืองอู่ทอง เมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) เมืองลพบุรี และพระนครศรีอยุธยา ล้วนตั้ง
อยู่ในทำเลที่ติดต่อค้าขายกับต่างประเทศทางทะเลได้ เมื่อใดที่ทางน้ำเกิดขึ้นขึ้น หรือเปลี่ยนทาง
เดิน เมืองก็ย้ายไปตั้งอยู่ในทำเลใหม่ที่มีการคมนาคมดีกว่า (ศรีศักร วัลลิโภคม, ๒๕๑๖: ๙-๑๘)
ยกตัวอย่างเช่น ในพงศาวดารเหนือระบุว่า แต่เดิม ละโว้เคยเป็นเมืองหลวง สมัยต่อมาย้ายมา
ตั้งอยู่ที่ไชยยาหรืออยุธยา เป็นเหตุให้เมืองหลวงเดิมกลายสภาพเป็นเมืองลูกหลวง และเมืองลูก
หลวงเองก็เปลี่ยนมาเป็นเมืองหลวงแทน

๓. สถานะของเมืองลูกหลวงในทางการเมือง

ตามที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เมืองลูกหลวง คือเมืองที่พระมหากษัตริย์โปรดให้เจ้า
นายในพระราชวงศ์ไปปกครอง ดังนั้น ความเหมาะสมของผู้ที่จะเป็นเจ้าเมือง จึงขึ้นอยู่กับความ
ใกล้ชิดไว้วางใจในฐานะเครือญาติทางครอบครัวเป็นสำคัญ พระมหากษัตริย์ทรงกระจายพระราช
อำนาจในการปกครอง ไปให้ผู้ที่เป็นเจ้าเมืองมีสิทธิเด็ดขาดในการปกครองเมืองลูกหลวงและเมือง
บริวาร ทำให้เมืองลูกหลวงมีสภาพเป็นเมืองที่ปกครองตัวเองอย่างสมบูรณ์ และขึ้นต่อเมืองหลวง
เพียงแต่ความสัมพันธ์ระหว่างญาติผู้ใหญ่ ผู้มีอุปการคุณ กับญาติผู้น้อย ผู้ได้รับการอุปถัมภ์
ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้าเมืองลูกหลวง เกิดขึ้นใน ๒
ลักษณะ คือเป็นญาติทางสายโลหิต (consanguineal tie) กับการเป็นญาติอื่นเนื่องจากการแต่งงาน
(affinal tie) ดังนั้น จึงเห็นได้จากหลักฐานทางเอกสารว่า ผู้ที่โปรดให้ปกครองเมืองลูกหลวงนั้น
บางทีก็เป็นพระราชโอรส พระราชนัดดา พระราชบุตรเขย และพระญาติทางฝ่ายพระมเหสี เช่น
ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ โปรดให้ขุนหลวงหาวัดปกครองเมืองสุพรรณบุรี เป็นต้น เมือง
ลูกหลวงแต่ละเมืองมีศักดิ์ไม่เสมอกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานันดรศักดิ์ของผู้ที่เป็นเจ้าเมืองเป็นสำคัญ ใน
แต่ละแคว้นมักกำหนดเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญรองลงมาจากเมืองหลวงไว้เป็นที่ประทับของเจ้านายที่
เป็นรัชทายาท เช่น แคว้นสุโขทัยมีเมืองศรีสัชนาลัย กรุงศรีอยุธยามีเมืองลพบุรี และแคว้น
ล้านนามีเมืองเชียงใหม่และเชียงใหม่ เป็นต้น

๔. เมืองลูกหลวงกับโครงสร้างในการปกครอง

ในการปกครองอาณาเขตของแคว้นนั้น เมื่อยกเว้นเมืองชั้นหรือเมืองประเทศราชออกไปก็เหลือเพียงเมืองหลวง เมืองลูกหลวงและเมืองเล็กๆ ที่เป็นบริวาร ซึ่งถ้าพิจารณาไปถึงเรื่องความเป็นอิสระในการปกครองตนเอง โดยยกเว้นเมืองเล็กๆ ที่เป็นบริวารแล้ว ก็เหลือเพียงแค่เมืองหลวงกับเมืองลูกหลวงเท่านั้น ความสัมพันธ์ในด้านการปกครองระหว่างเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวง ซึ่งขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ในส่วนบุคคล กับการเป็นญาติระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้าเมืองลูกหลวง ทำให้โครงสร้างในการปกครองของแคว้นมีลักษณะเป็นแบบหลวม ("loosely structured") ไม่มีความแน่นอนและเสมอต้นเสมอปลายเช่นรูปการปกครองแบบกระชับ ("tightly structured")^๒ ที่ใช้ระบบขุนนาง (bureaucracy) เป็นเครื่องควบคุมในสมัยหลังจากปฏิรูปการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา

ความไม่แน่นอนในการปกครองและทางการเมือง อันเนื่องด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติในครอบครัวระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้าเมืองลูกหลวงนั้น มีผลมาจากการถือตัวบุคคลเป็นสำคัญ (ego-focus) มากกว่าการถือบรรพบุรุษเดียวกันเป็นใหญ่ (ancestor-focus)^๓ กล่าวคือ ความสำคัญนั้นขึ้นอยู่กับบุคคลที่เป็นพระมหากษัตริย์ หรือเจ้าเมืองลูกหลวง จะทรงเลือกเฟ้นเกี่ยวข้องกับพระญาติพระวงศ์ที่จะให้ประโยชน์ต่อพระวงศ์ แทนการเกี่ยวข้องกับอันเนื่องด้วยการเป็นพระญาติที่จะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามแบบแผนประเพณีที่กำหนดไว้ ดังนั้น การที่พระมหากษัตริย์และเจ้าเมืองลูกหลวงทรงใช้ระบบเครือญาติในครอบครัวเป็นประโยชน์ในการปกครองนั้น เป็นผลให้เกิดการผันแปรขึ้นในการปกครองแบบเมืองลูกหลวง ๓ เรื่องใหญ่ๆ คือ

๑. ความเจริญและความมั่นคงของแคว้นมีอยู่เพียงชั่วรัชกาลหนึ่ง บ้านเมืองจะมีความสงบภายในและมีเกียรติยศเป็นที่เกรงกลัวของแว่นแคว้นใกล้เคียงนั้น ไม่ได้อยู่ที่การขยายอาณาเขตหรือการจัดรูปบริหารควบคุมให้เป็นระเบียบแบบแผน หากขึ้นอยู่กับกรณีที่พระมหากษัตริย์จะทรงเลือกเจ้านายในพระราชวงศ์เช่นใด ไปปกครองเมืองลูกหลวง และทรงใช้ความสัมพันธ์ในฐานะการเป็น

๒. คำว่าโครงสร้างแบบหลวม (loosely structured) และโครงสร้างแบบกระชับ (tightly structured) ในที่นี้ข้าพเจ้าจำกัอยู่เฉพาะลักษณะการปกครองสมัยก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และลักษณะการปกครองที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปฏิรูปขึ้นเท่านั้น จะไม่หมายความว่าไปถึงลักษณะโครงสร้างทางสังคมของคนไทยอย่างที่ John Embree (๑๙๕๐) กล่าวว่าเป็นโครงสร้างที่หลวมแต่ประการใด เพราะข้าพเจ้าไม่เห็นพ้องกับ Embree ในเรื่องนี้

๓. แนวความคิดในเรื่อง ego-focus และ ancestor-focus นี้ เป็นเรื่องทางมานุษยวิทยาที่ไว้วิเคราะห์ในเรื่องการรวมกลุ่มทางเครือญาติ (Robin Fox, 1967 : 146-174)

ญาติ และเป็นผู้อุปการคุณ ยึดเหนี่ยวให้บรรดาเจ้าเมืองลูกหลวงเหล่านั้น จงรักภักดี ไม่ก่อเรื่อง
วุ่นวายขึ้น ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงมีเจ้าเมืองลูกหลวงเป็นพระญาติมากเช่น ก็เหมือนกับทรงมีกำลัง
รบสนับสนุนเพิ่มขึ้น ทำให้เป็นที่เกรงกลัวของบรรดาเจ้าเมืองที่อยู่ภายในแว่นแคว้น เหตุนี้บ้านเมือง
จึงสงบสุข

๒. การขัดแย้งภายในเมื่อสิ้นรัชกาล ความสัมพันธ์อันเครือญาติในครอบครัวระหว่าง
พระมหากษัตริย์กับเจ้าเมืองลูกหลวง ซึ่งทำให้เกิดความมั่นคงและความสงบภายในนั้น จะหมดสิ้น
หรือเปลี่ยนแปลงทันทีเมื่อสิ้นรัชกาลลง เพราะบุคคลที่เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์หมดไป ความ
จงรักภักดีและความผูกพันในฐานะที่เป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่และผู้มีอุปการคุณก็สลายไปด้วย พระ-
มหากษัตริย์องค์ใหม่ อาจจะเป็นเพียงญาติที่มีอายุรุ่นเดียวกับเจ้าเมืองลูกหลวง ทำให้ความเกรงใจ
หรือความนับถืออันน้อยลง ยิ่งกว่านั้น อาจทรงแต่งตั้งพระญาติพระวงศ์ที่สนิทเป็นพรรคพวกมาปกครอง
เมืองลูกหลวง แทนเจ้าเมืององค์เก่าก็ได้ ดังนั้น เจ้าเมืองลูกหลวงจึงเกิดความไม่แน่นอนใจ มัก
จะสะสมกำลังผู้คนและสร้างไมตรีในฉันทเครือญาติกับเมืองอื่น ๆ ทำการแข็งข้อเป็นอิสระไม่ขึ้นกับ
เมืองหลวง ในขณะที่เดียวกัน อาจมีเจ้าเมืองลูกหลวงบางองค์ที่มักใหญ่ เห็นว่าพระมหากษัตริย์
องค์ใหม่ เคยทรงเป็นเจ้าเมืองลูกหลวงมาก่อนเช่นเดียวกับตน ก็อาจรวบรวมกำลังพล และหา
พันธมิตรจากแคว้นอื่น ๆ มาช่วยในการแย่งชิงราชสมบัติ การแข็งข้อของเมืองลูกหลวงและการชิง
ราชสมบัติกันระหว่างเมืองลูกหลวงเอง เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ เช่น เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
พระรามธิบดีที่ ๑ ขุนหลวงพะงั่ว ยกกองทัพมาจากสุพรรณบุรีมาแย่งราชสมบัติไปจากสมเด็จพระ
รามศวร และเมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) สวรรคต สมเด็จพระรามศวรก็
เสด็จมาแต่เมืองลพบุรี ทรงจับพระเจ้าทองด้วง ราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สำเร็จ
โทษเสีย แล้วขึ้นครองราชย์แทน และเมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนครินทราชาธิราช เจ้าอ้ายพระยา
จากเมืองสุพรรณบุรี ทรงชนช้างแย่งราชสมบัติกับเจ้ายี่พระยา ผู้ครองเมืองแพรกศรีราชา จนสิ้น
พระชนม์บนคอช้างทั้งสองพระองค์

๕. เมืองลูกหลวงกับความสัมพันธ์ระหว่างแว่น

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า บ้านเมืองในดินแดนประเทศไทยแต่โบราณ แบ่งแยกกันออกเป็น
แคว้น ๆ บรรดาแคว้นเหล่านั้นถึงแม้จะมีการปกครองเป็นอิสระ ก็หาได้แยกกันอยู่แบบ “บ้านใครอยู่
อยู่ใครนอน” ไม่ หากมีความสัมพันธ์กันในทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างแน่นแฟ้น

กล่าวคือ ประชาชนมีการติดต่อไปมาค้าขายซึ่งกันและกัน มีระบบความเชื่อและศรัทธาคล้ายคลึงกัน แลกเปลี่ยนและแพร่หลายความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรม โดยเหตุนี้ จึงพบเสมอว่า เราอาจทราบเรื่องราวและประวัติศาสตร์ของแคว้นหนึ่ง จากศิลาจารึก ทำนานพงสาวดารของอีกแคว้นหนึ่ง ดังเช่น เราทราบเรื่องราวของกรุงสุโขทัยและอยุธยาจากศิลาจารึก และตำนานพงสาวดารของแคว้นล้านนา เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นต่อแคว้น เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความรู้ลึกในเรื่องเชื้อชาติ และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติในทางการแต่งงานและทางสายเลือดระหว่างกษัตริย์กับเจ้าเมืองลูกหลวงของแคว้นต่อแคว้น ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ มักมีหลักฐานจากศิลาจารึก ทำนาน พงสาวดาร อ้างอิงให้เห็นได้ เช่น ศิลาจารึกกรุงสุโขทัย หลักที่ ๒ ระบุว่า พ่อขุนผาเมืองทรงเป็นพระราชบุตรเขยของ “ผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ” พงสาวดารและจดหมายเหตุจีนสมัยกรุงศรีอยุธยาบอความที่แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงเป็นพระราชบุตรเขยของกษัตริย์ผู้ครองเมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี)

การเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติระหว่างกษัตริย์ของแคว้นต่อแคว้นตามที่กล่าวมานี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวง แต่โดยเหตุที่พฤติกรรมบางอย่างในลักษณะของความสัมพันธ์นั้น เอนเอียงไปในแบบที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีอายุอยู่ในรุ่นเดียวกัน จึงใคร่เรียกในที่นี้ว่าเป็นความสัมพันธ์แบบเมืองพี่เมืองน้อง เป็นสิ่งที่น่าจะเกิดขึ้นจากการต้องการความมั่นคงในราชสมบัติของพระมหากษัตริย์และเจ้าเมืองลูกหลวงเป็นสำคัญ จำเป็นต้องหาพันธมิตรไว้เป็นกำลังสนับสนุนตน ในทำนองเดียวกันกับความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ผู้ครองแคว้นกับเจ้าเมืองลูกหลวง การต้องเป็นญาติของกษัตริย์หรือเจ้าเมืองลูกหลวงที่ต่างแคว้นกันนั้น เป็นเรื่องที่ต้องบุคคลเป็นจุดสำคัญ (ego-focus) ซึ่งทำให้มีผลทั้งในด้านที่ก่อให้เกิดความมั่นคงแก่ตัวบุคคลและความขัดแย้งแตกแยกกันภายหลัง

แคว้นแต่ละแคว้นในสมัยโบราณนั้น คือกลุ่มเมืองเล็ก ๆ ซึ่งมีกำลังพอช่วยตัวเองได้ไม่มากนัก ถ้าหากข้าศึกมีกำลังมากก็อาจต้านทานไม่อยู่ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของพระราชาธิบดีหรือเจ้าเมืองลูกหลวง ที่จะต้องหาความมั่นคงให้กับตนเองและให้กับบ้านเมือง ด้วยการเป็นพันธมิตรกับบ้านเมืองในแคว้นใกล้เคียง วิธีการผูกมิตรที่ดีก็คือ การเกี่ยวข้องกันในการแต่งงาน ภายหลังจากการแต่งงานแล้ว มาถึงยุคพระราชโอรสหรือพระธิดา ความสัมพันธ์ของแคว้นก็เปลี่ยนจาก

เขยสะโงมาเป็นเครือญาติในทางสายเลือด พระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมืองลูกหลวงองค์ใดซึ่งทรง
เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับบ้านเมืองต่าง ๆ แคว้นต่าง ๆ ทั้งในด้านการแต่งงานและการเป็นญาติที่
สืบสายโลหิต มักจะเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เพราะนอกจากจะได้รับการสนับสนุนในค้ำ
กำลังรบแล้ว ก็ยังอาจมีสิทธิในเรื่องราวสมบัติของบ้านเมืองและแคว้นแคว้นที่ทรงเป็นองค์กษัตริย์
สำหรับเรื่องพระราชอำนาจยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ในทำนองนี้ก็มีผู้เข้าใจผิดบ่อย ๆ ว่า เป็นผู้ที่มีพระ
เดชานุภาพ ครอบงำขยายเขตแดนกว้างขวาง ดังเช่นมีการแปลความหมายอย่างลวก ๆ จากศิลาจารึก
กรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ ว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระราชอำนาจแผ่อำณาเขตปกครองไปตลอดแหลม
มะลายู เลยเป็นที่เชื่อกันเรื่อยมาจนปัจจุบัน อันที่จริงแล้ว ถ้าพิจารณาลักษณะโครงสร้างในการ
ปกครองอาณาเขตและขอบเขตที่แท้จริงของกรุงสุโขทัย จากศิลาจารึก ตำนาน และพงศาวดารแล้ว
สุโขทัยก็เป็นเพียงแคว้นเล็ก ๆ ที่มีอำนาจปกครองอยู่เพียงแต่บ้านเมืองในเขตเมืองหลวงและเมืองลูก
หลวงของตนเท่านั้น^๕ สิ่งที่ทำให้พ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระเกียรติยศแพร่หลายนอกเหนือจาก
พระเกียรติคุณในด้านการปกครองบ้านเมือง การมีพระเมตตาจิตแก่ประชาราษฎร์และการทรงเป็น
นักรบที่กล้าหาญ ก็คือ การทรงเกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับ “พระยาศรีธรรมราช และพระยา
นครหลวง (หมายถึงเจ้าเมืองกัมพูชา) กับพระยาศรีอยุธยา (หมายถึงเจ้าเมืองอโยธยา)” (พระยา
ประชากิจกรจักร, ๒๔๙๔ : ๓๒๔, ๓๒๕) และการทรงอุทหนุนเจ้าผู้ครองแคว้นอื่น ๆ เช่น
มะกะโท หรือพระเจ้าฟ้ารั่วแห่งมะตะมะ ทั้งในด้านการเมืองและการเป็นองค์ในฐานพระ
ราชบุตรเขยของพระองค์นั่นเอง (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๑๔ : ๑๗, ๑๘)

ความสัมพันธ์ในทางเครือญาติระหว่างกษัตริย์หรือเจ้าเมืองลูกหลวงระหว่างแคว้น อาจ
มีผลให้เกิดการขัดแย้งกันเองในทางการเมืองได้หลายทาง เช่น การอ้างสิทธิในการครองเมือง
การรุกรานแย่งความเป็นใหญ่ การสลายตัวของแคว้น และการรวมตัวของแคว้นใหม่ การอ้างสิทธิ
ในการเมืองนั้น อาจเกิดขึ้นจากกษัตริย์ของเมืองหนึ่ง หรือแคว้นหนึ่ง ไม่มีราชโอรสเป็นรัชทายาท

๕. ข้อมูลที่ระบุพระราชอำนาจทางการเมืองของพ่อขุนรามคำแหงนั้น ส่วนมากพิจารณาจากข้อความในศิลา
จารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ ซึ่งกล่าวว่าพ่อขุนรามคำแหงมีอำนาจปราบไปทั่วทิศต่าง ๆ เช่น ทิศตะวันตก
แผ่ไปถึง “เมืองลวก เมือง...หงสาวดี และสมุทรท้าวเป็นแดน” แต่ว่าทางทิศตะวันออกที่ว่า “รอก
สระหลวง สองแคว ลูมาจายสกาเท้าผิงของ ถึงเวียงจันทร์เวียงคำเป็นที่แล้ว” นั้น ถ้าพิจารณาข้อความ
ที่ว่า “รอกสระหลวง สองแคว” ซึ่งเป็นชื่อเมืองภายในแคว้นสุโขทัยเองแล้ว ก็น่าจะเห็นได้ว่า เมืองทั้ง
สองคงมีการปกครองตนเองเป็นอิสระอยู่ แสดงให้เห็นว่า ขอบเขตการปกครองของสุโขทัยนั้น มีอยู่เพียง
แต่ภายในเมืองหลวงเท่านั้น

มีเพียงพระราชธิดาซึ่งพระราชทานให้ไปเป็นพระชายาของกษัตริย์อีกเมืองหนึ่ง ในทำนองนี้ พระราชโอรสของพระราชธิดากษัตริย์องค์นั้น อาจมีสิทธิและเรียกร้องสิทธิในการปกครองเมืองที่พระอัยกาปกครองอยู่ได้ เช่น ในพงศาวดารลานนาระบุว่า เมื่อพระเมืองเกษเกล้าสวรรคต ไม่มีพระราชโอรสสืบต่อพระราชวงศ์ และขุนนางจึงทูลเชิญพระขัยเชษฐา ราชโอรสพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (คือประเทศลาว) อันเกิดแต่พระราชธิดาของพระเมืองเกษเกล้า ไปเป็นกษัตริย์ครองเชียงใหม่นั้น พระขัยเชษฐาปกครองลานนาอยู่พักหนึ่ง ต่อเมื่อพระราชาบิดาสวรรคตแล้วจึงกลับไปครองกรุงศรีสัตนาคนหุตแทน ที่กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนครินทราชาธิราชทรงปรารถนาจะรวมสุโขทัยเข้าไว้ในอาณาเขตของอยุธยา จึงทรงอภิเษกเจ้าสามพระยาพระราชโอรสกับพระราชธิดากษัตริย์ผู้ครองกรุงสุโขทัย แล้วโปรดให้ไปครองเมืองขัณฑ์นาซึ่งอยู่ต่อแคว้นสุโขทัยเป็นเมืองลูกหลวง เมืองนี้เคยเป็นเมืองในปกครองของสุโขทัยมาแต่สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชไทย ความสัมพันธ์ในการอภิเษกระหว่างเจ้านายทั้งสองแคว้น ทำให้ความบาดหมางเบาบางลง ครั้นสมัยต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งทรงเป็นเชื้อสายของทางกรุงศรีอยุธยาและกรุงสุโขทัย พระองค์จึงมีสิทธิในราชสมบัติกรุงสุโขทัย และได้ทำการปฏิรูปการปกครองพร้อมทั้งรวม ๒ อาณาจักรเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งก็มีผลสำเร็จในระยะเวลาต่อมา

ในกรณีที่เจ้าเมืองลูกหลวงมีความสัมพันธ์ทางญาติกับพระมหากษัตริย์และเจ้าเมืองลูกหลวงของต่างแคว้น อาจเป็นเหตุให้ไม่ยำเกรงพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นของตน พอสิ้นรัชกาลหรือมีเหตุการณ์ที่ไม่พอใจเกิดขึ้น ก็อาจแข็งข้อและไปขึ้นกับอีกแคว้นหนึ่ง ซึ่งตนเป็นญาติด้วยหรือในบางครั้งเมื่อสิ้นรัชกาลแล้ว ต้องการจะได้ราชสมบัติ ก็ทำให้เกิดรบพุ่งแย่งความเป็นใหญ่ขึ้นกับทางเมืองหลวง หรือกับเมืองลูกหลวงอื่น ๆ ในแคว้นเดียวกัน ซึ่งในการนี้ อาจนำเอาบรรดาบ้านเมืองต่างแคว้นที่เป็นญาติด้วยเข้ามาร่วมทำสงคราม ในระยะนี้ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นมีการแบ่งแยก เกิดเป็นกลุ่ม ๆ ที่ต่างฝ่ายสนับสนุนผู้ที่เป็นญาติตน ซึ่งในบางครั้งอาจลุกลามเป็นสงครามระหว่างแคว้นขึ้นได้

การสลายตัวของแคว้นหนึ่ง และการรวมตัวกันเป็นอีกแคว้นหนึ่ง เป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้จากความสัมพันธ์ในทางเครือญาติระหว่างแคว้น ดังเช่นการแต่งงานระหว่างสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยากับพระราชธิดาของกษัตริย์ผู้ครองแคว้นสุพรรณภูมิ เป็นเหตุให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นระหว่างแคว้นทั้งสอง เมืองสุพรรณภูมิหมดสภาพของการเป็นเมืองหลวง กลายเป็นเมืองลูกหลวงของกรุงศรีอยุธยาไป ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นนครศรีธรรมราชกับแคว้นอโยธยาก็เป็น

อีกเรื่องหนึ่งที่มีเค้าเงื่อนให้เห็นในพงศาวดารว่า ได้มีการสลายตัวมารวมกันเป็นอาณาจักรเดียวกันขึ้น ในขั้นต้นเกิดจากสงครามระหว่างพระเจ้าอู่ทองกับพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชก่อน ซึ่งสิ้นสุดลงด้วยการสถาปนาเป็นญาติมิตรกัน และในสมัยต่อมาคงได้มีการสัมพันธ์ทางการแต่งงานขึ้น พอสิ้นวงศ์กษัตริย์ทางนครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, ๒๕๑๐: ๕๑, ๕๒) ทางอยุธยา ซึ่งต่อมาก็คืออยุธยา จึงได้ผนวกเอานครศรีธรรมราชมาอยู่ในแคว้นเดียวกัน

๖. การสลายตัวของเมืองลูกหลวงจากการเป็นสถาบันทางการเมือง

เมืองลูกหลวงในฐานะที่เป็นสถาบันอย่างหนึ่งในการปกครองของแคว้น และความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นต่าง ๆ ในดินแดนประเทศไทยก็ตามที่กล่าวมาแล้ว จะเริ่มมีมาแต่สมัยใดไม่ทราบชัด แต่เข้าใจว่า คงมีมาช้านานครั้งสุวรรณภูมิและพุนันแล้ว เพราะหลักฐานทางด้านเอกสาร ซึ่งแม้ว่าจะมีอย่างกระต่อนกระแท่น ก็ยังพอชี้ให้เห็นพฤติกรรมที่เป็นไปในทำนองดังกล่าวได้ แต่ว่าพอถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สถาบันเมืองลูกหลวงก็เริ่มเสื่อมลง และในเวลาต่อมา ก็สลายตัวไป ต้นเหตุของการสลายตัวนั้น เนื่องมาจากได้มีการปฏิรูปลักษณะการปกครองใหม่ ยกเลิกการปกครองแบบเมืองลูกหลวงเสีย ด้วยการเปลี่ยนเมืองลูกหลวงมาเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท ทรี และแต่งตั้งขุนนางที่มีตำแหน่งยศชั้น ตามความเหมาะสมไปปกครอง โดยมีระเบียบแบบแผนที่ควบคุมให้ขึ้นตรงอย่างเป็นทางการต่อเมืองราชธานี แทนการไว้เนื้อเชื่อใจอันเนื่องจากสายสัมพันธ์ทางเครือญาติแบบก่อน บรรดาเจ้านายในพระราชวงศ์ที่เคยโปรดให้ไปปกครองหัวเมืองนั้น ในรัชกาลนี้ถูกกำหนดให้อยู่ภายในเมืองหลวง ได้มีการกำหนดตำแหน่งรัชทายาท หรือพระมหาอุปราช และยศชั้นและศักดินาของเจ้านายเป็นที่แน่นอน เพื่อป้องกันการขัดแย้งที่เคยมีมาก่อน

เหตุที่มีการปฏิรูปการปกครองนั้น มีหลายประการที่สืบเนื่องมาจากความจำเป็นภายในราชอาณาจักร กรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้นมีอาณาเขตกว้างใหญ่ รวมเอาสุโขทัยเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่ง ทำให้ใหญ่โตเกินขอบเขตที่จะปกครองแบบเมืองลูกหลวง เป็นเหตุให้เกิดการแก่งแย่งชิงความเป็นใหญ่ในบรรดาเมืองลูกหลวงในเวลาสั้นรัชกาลขึ้นบ่อย ๆ จำต้องกำหนดรูปการปกครองเสียใหม่ให้เหมาะสม อีกประการหนึ่ง ทางเมืองหลวงคือพระนครศรีอยุธยาเอง ก็เจริญมั่งคั่ง มีการติดต่อกับทางยุโรป เช่น ชาวโปรตุเกส และประเทศบ้านใกล้เคียง ได้รับเทคนิควิทยาใหม่ๆ เข้ามา โดยเฉพาะในด้านกการทหารและการใช้อาวุธปืน ทำให้มีกำลังกล้าแข็งที่จะปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ

ได้ จึงได้มีการแก้ไขและกำหนดรูปแบบการปกครองใหม่ นำเอาระบบขุนนางเข้ามาใช้ ทำให้โครงสร้างในการปกครองมีลักษณะเป็นแบบกระชับ (“tightly structured”) และมีการรวมอำนาจในการปกครองมาไว้ที่เมืองหลวง (centralization) แทนการกระจายอำนาจไปยังเจ้าเมืองลูกหลวงเช่นแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการปกครองที่ปรับปรุงขึ้นนี้ ทำให้ได้เป็นผลดีในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไม่ เพราะความเคยชินและความนิยมในการปกครองแบบเมืองลูกหลวงยังไม่หมดไปง่าย ๆ เจ้านายผู้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองลูกหลวง คือผู้ที่ต้องเสียอำนาจและสิทธิพิเศษมากมาย จึงเกิดเรื่องขึ้น คือพระยาอุษณัฏฐราชหรือพระยาเชลียง ผู้ครองเมืองศรีสัชนาลัย แข่งข้อไปขึ้นกับพระเจ้าติโลกราชแห่งแคว้นลานนา ซึ่งเป็นแคว้นที่ใหญ่กำลังขัดแย้งกับกรุงศรีอยุธยาในยุคนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาอุษณัฏฐราชกับเจ้านายทางแคว้นลานนา คงเนื่องด้วยการเป็นเมืองที่เมืองนี้ขึ้นมาก่อน ดังนั้น ทางลานนาจึงยกกองทัพรุกรานสุโขทัย มายึดเอาเมืองเชลียงหรือศรีสัชนาลัย และหัวเมืองในเขตสุโขทัยไปเป็นเขตแคว้นลานนา เป็นเหตุให้เกิดสงครามระหว่างลานนากับกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นเวลาหลายปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องทรงแบ่งอาณาเขตออกเป็นเมืองเหนือและเมืองใต้เช่นเดิม เสด็จมาประทับ ณ เมืองพิษณุโลก เพื่อบัญชาการสู้รบกับทัพลานนา ส่วนทางกรุงศรีอยุธยานั้น โปรดให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชไธสงทรงปกครองแทน ดังนั้น รูปแบบการปกครองอาณาเขตจึงยังต้องนำเอาระบบเมืองลูกหลวงมาผสมใช้ด้วย และคงใช้ต่อมาในสมัยหลัง ๆ อีกหลายรัชกาลจนถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงสิ้นสุดลง (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๑๐: ๑๗-๓๕)

ในสมัยหลังลงมา เมืองลูกหลวงมีปรากฏขึ้นอีกในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงปูนบำเหน็จความชอบให้กับขุนพิเรนทรเทพและขุนอินทรเทพ ผู้เป็นหัวแรงในการทำให้พระองค์ได้ราชสมบัติ โดยการพระราชทานพระราชธิดาให้ และแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาปกครองเมืองพิษณุโลก และเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราช ครองเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอก การแต่งตั้งและยกย่องขุนนางให้เป็นพระราชบุตรเขยและปกครองหัวเมืองเช่นนี้ ก็คือการแต่งตั้งเจ้าเมืองลูกหลวงนั่นเอง จึงเป็นเหตุยุ่งยากขึ้นภายหลังรัชกาล คือการแตกวิวาทระหว่างสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกับสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งผลของการบาดหมางนี้เป็นเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้ต้องเสียพระนครศรีอยุธยาแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒

ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมืองพิษณุโลกยังคงสภาพเป็นเมืองลูกหลวงอยู่ โปรดให้สมเด็จพระนเรศวร ราชโอรสไปปกครองมีอำนาจเด็ดขาด สมัยนี้มีผลดี เพราะเป็นการให้อิสระ

แก่สมเด็จพระนเรศวรในการเสด็จกำลังผู้คนไว้ภู่อิสราภพของบ้านเมือง ซึ่งก็เป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาแล้ว สถาบันเมืองลูกหลวงก็สลายตัวไปอย่างแท้จริง เพราะไม่มีการแต่งตั้งเจ้านายไปปกครองเมืองพิษณุโลกอีก ภายในพระนครศรีอยุธยาเอง ก็มีการสถาปนาพระราชวังจันทร์เกษมขึ้นเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเอกาทศรถ ราชอนุชา ซึ่งต่อมาสถานที่นั้นคือวังหน้า เป็นที่ประทับของผู้ที่ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล อันเป็นสถาบันที่เกิดขึ้นมาแทนที่เมืองลูกหลวงอย่างแท้จริง

๗. รูปและนัยคิดเห็น

เมืองลูกหลวงเป็นสถาบันการปกครองใน สมัยก่อนปฏิรูปการปกครองในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีความสำคัญวิเคราะห์ได้เป็น ๒ ประการ *ประการแรก* เป็นเมืองที่มีขอบเขตในการปกครองตนเองอย่างสมบูรณ์ คือเป็นเมืองมีปราการล้อมรอบ ตั้งเป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นที่ทำการเพาะปลูก เลี้ยงประชากรได้เป็นจำนวนมาก มีทางน้ำและการคมนาคมติดต่อไปยังชุมชนอื่น ๆ หรือเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ในการปกครองดูแลได้สะดวก *ประการที่สอง* เป็นเมืองที่มีเจ้าเมืองเป็นเจ้านายที่สัมพันธ์เป็นญาติสนิทกับพระราชบิดา ผู้ครองแคว้น ทำให้ความสำคัญของเมืองลูกหลวงมีลักษณะที่ขยายออกไปนอกขอบเขตในการเป็นเมืองของตนเอง

ความสัมพันธ์ในทางเครือญาติระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้าเมืองลูกหลวง คือสิ่งที่ผูกพันให้เมืองหลวงและเมืองลูกหลวง รวมกันอยู่เป็นแคว้น นอกจากนี้ ยังผูกพันเป็นพันธมิตรกับแคว้นอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในแคว้นและระหว่างแคว้นต่อแคว้น ค่อนข้างอ่อน มีลักษณะเป็นโครงสร้างแบบหลวม (loosely structured) อันเกิดจากการเน้นอยู่ที่ตัวบุคคล (ego-focus) เช่นที่องค์พระมหากษัตริย์ หรือที่เจ้าเมืองลูกหลวงเป็นสำคัญ จึงเกิดความไม่แน่นอน มีทงลักษณะที่เป็นบวกและลบในตัวเอง ผลในทางบวกเห็นได้จากการที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระญาติสนิทที่ไว้วางพระทัยไปเป็นเจ้าเมืองลูกหลวง ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในแบบผู้มีอุปการคุณกับผู้ได้รับการอุปถัมภ์ (Patron-client relationship) ทำให้เจ้าเมืองลูกหลวงจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ นอกขอบเขตของแคว้นออกไป ความสัมพันธ์ในทางเครือญาติ ยกตัวอย่างเช่น การเกี่ยวดองในลักษณะเขยหรือสะใภ้ ทำให้แคว้นต่อแคว้นมีความสนิทกันในฐานะเมืองพี่เมืองน้อง พระมหากษัตริย์องค์ใดของแคว้นใดที่มีความสัมพันธ์ในการเป็นญาติกับพระราชบิดาของแคว้นต่าง ๆ แล้ว ก็เท่ากับได้พันธมิตรไว้ช่วยเหลือในยามศึกสงคราม ทำให้เป็นที่เกรงกลัวของฝ่ายศัตรู

ส่วนผลในทางลบของโครงสร้างในการปกครองที่หลวมก็มีมาก ทั้งนี้เพราะความแน่นอน
มั่นคงของแคว้นหนึ่ง ๆ นั้น มักมีระยะเวลาเพียงชั่วรัชกาลของพระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางของ
ความสัมพันธ์ในทางเครือญาติเท่านั้น พอสิ้นรัชกาล มักมีการเปลี่ยนแปลง เกิดการแย่งชิงความ
เป็นใหญ่ในระหว่างเจ้าเมืองลูกหลวงด้วยกัน ถ้าหากทางเมืองหลวงปราบไม่ได้ เมืองลูกหลวงก็
แข็งข้อเป็นอิสระไป ในกรณีที่เจ้าเมืองลูกหลวงเกี่ยวข้องเป็นญาติกับเจ้าเมืองในแคว้นขึ้น อาจนำ
เอาเมืองลูกหลวงของตนไปขึ้นกับแคว้นนั้นได้ หรือไม่ก็เกิดการรวมตัวกันขึ้นระหว่างเมืองลูกหลวง
หลาย ๆ เมือง ตั้งเป็นแคว้นใหม่ขึ้น ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นที่เป็นทางลบนั่น การแบ่ง
แยกในแคว้นอาจดึงให้แคว้นอื่น ๆ ที่สัมพันธ์ด้วยแตกเป็นกลุ่ม ๆ เข้าข้างเมืองที่แต่ละฝ่ายเป็นญาติ
ด้วย ในบางครั้งกษัตริย์หรือเจ้าเมืองลูกหลวงจากแคว้นหนึ่ง อาจเรียกร้องสิทธิในราชสมบัติของอีก
แคว้นหนึ่งได้ ในลักษณะนี้ ทำให้แคว้นหนึ่งสลายตัวไป โดยไปรวมตัวกับอีกแคว้นหนึ่งได้

ลักษณะโครงสร้างที่หลวมของการปกครองแบบเมืองลูกหลวงและของความสัมพันธ์ระหว่าง
เมืองพี่เมืองน้อง ซึ่งมีผลทั้งในทางบวกและลบนั่น เป็นสิ่งที่ทำให้บรรดาบ้านเมืองในดินแดนประ-
เทศไทยและประเทศใกล้เคียง มีความเจริญได้เพียงแค่การเป็นแคว้นหนึ่ง ๆ เท่านั้น และแต่ละ
แคว้นก็ไม่มีอำนาจในการปกครองออกไปนอกขอบเขตเมืองหลวงหรือเมืองลูกหลวงภายในแคว้น
ของตนเลย ความยิ่งใหญ่ของแคว้นใดแคว้นหนึ่งนั้น จึงขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของกษัตริย์หรือเจ้าเมือง
ลูกหลวง ซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นญาติกับเจ้าเมืองอื่น ๆ และได้ความสนับสนุนจากเมืองที่เป็นญาติกัน
เป็นสำคัญ แคว้นไหนแคว้นไหนมีความไม่แน่นอน มีการสลายตัวและรวมตัวกันเกิดขึ้นใหม่เรื่อยมา โดย
เหตุนี้ จึงปรากฏว่า ในจารึกตำนานพงศาวดารโบราณ ได้กล่าวถึงชื่อเมืองและแคว้นต่าง ๆ มากมาย
ซับซ้อนกันอยู่ในดินแดนเดียวกัน

สถาบันเมืองลูกหลวง และการรวมตัวของบ้านเมืองในลักษณะที่เป็นแคว้นและเมืองพี่
เมืองน้อง ได้สลายตัวไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองปกครองในแผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ การยกเลิกให้เจ้านายไปปกครองเมืองลูกหลวง และการดึงอำนาจการปกครองมาไว้ที่
องค์พระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวง โดยใช้ระบบขุนนางเป็นเครื่องมือในการบริหาร ทำให้รูปการ
ปกครองมีโครงสร้างที่กระชับ (tightly structured) นั้น เป็นผลให้เกิดความแน่นอนในการปกครอง
อาณาเขต และสามารถขยายบ้านเมืองเป็นอาณาจักรใหญ่โตได้ในเวลาต่อมา

ศรีศักร วัลลิโภดม

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บรรณานุกรม

- คัลปากร, *เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช* : พระนคร, โรงพิมพ์กรมทหารสื่อสาร ๒๔๑๐
- คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณสร้างตลาดสำหรับเมือง สร้างเมือง* : พระนคร, โรงพิมพ์เลื่องเชียงจงเจริญ ๒๔๑๑
- นรวิทย์, หมอ. *เรื่องกฎหมายเมืองไทย เล่ม ๒* : พระนคร, โรงพิมพ์พิมพ์ม้วนปากกลองบางกอกใหญ่ จ.ศ. ๑๒๔๘
- ประชากรกิจกรจักร, พระยา, *พงศาวดารโยนก* : พระนคร สำนักพิมพ์สุลิน ๒๔๔๘
- ศรีศักร วัลดีโลกม "ที่มาของการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ" *ข้อพิพาท* ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๗-๑๘ พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๑๐, หน้า ๑๗-๑๘
- ศรีศักร วัลดีโลกม "ข้อคิดเกี่ยวกับศิลาจารึก" *รับน้องใหม่โบราณสองท้าวหนึ่งสี่* : พระนคร, โรงพิมพ์กรุงสยาม, ๒๕๑๔
- ศรีศักร วัลดีโลกม "ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐" *งานฉลองปริญาบัตรบัณฑิตศึกษาคิดปากร ปีการศึกษา ๒๕๑๔* : พระนคร, โรงพิมพ์พิมพ์เนต, ๒๕๑๖
- Embre, J.P. "Thailand—A Loosely Structure Social System." *American Anthropologist*, Vol. 52 (1950), pp. 181—193.
- Fox, Robin. *Kinship and Marriage* : Victoria, Penguin Books Ltd., 1967.

อาจารย์สาร

วารสารทางการศึกษาของมูลนิธิโกมล คีมทอง ออกจำหน่ายปีละ ๔ ฉบับ โดยตีพิมพ์บทความทางการศึกษาในความหมายอย่างกว้างและเน้นถึงแนวความคิดใหม่ทางการศึกษา